

ESPING-ANDERSENOVA TEORIE TŘÍ SVĚTŮ SOCIÁLNÍHO STÁTU. OBSAH A KRITIKY

EVA MITCHELL

Úvod

Jedněmi z nejpoužívanějších metod a nástrojů v sociálních vědách jsou typologizace a typologie. Nabízejí cestu, jak spojit propast mezi příliš redukcionistickými generalizacemi na jedné straně a mnohostí specifických sociálních jevů a procesů, jež je obtížné zobecnit do zákonů a pravidelností, na straně druhé. Již od dob Durkheimových se pomocí tvorby typů sociologie snaží postihnout obecné, aniž by přitom ignorovala zvláštní. Na poli klasické i moderní sociologie se setkáváme s množstvím synchronních i diachronních typologií zejména v teoriích vývoje společnosti a sociálního jednání, organizace státu, sociologie rodiny atd. Ať už mluvíme o typech konstruovaných nebo empirických, reálných nebo ideálních, největší výhodou jejich užití je možnost komparace a systematického uspořádání objektů usnadňující vysvětlení komplexní sociální reality.

Jednou z nejvíce citovaných typologií v oblasti teorie a výzkumu sociálních systémů je typologie tří světů sociálního státu dánského sociologa Gøsty Esping-Andersena. Jeho studie *The Three Worlds of Welfare Capitalism* z roku 1990 se bezesporu řadí k nejvlivnějším pracím v oblasti komparativního výzkumu sociálních systémů posledních dvou desetiletí. Přestože Esping-Andersen nebyl prvním, kdo se pokusil o typologizaci sociálních států, a jeho teorie obsahuje mezery a nedostatky, které jsou blíže rozebrány dále v textu, jeho typologie je klasikou a výchozím bodem analýz mnoha autorů. Ani největší kritici jeho tezí nemohou její přínos ignorovat. Esping-Andersenova teorie je průlomová a neopomenutelná hned z několika hledisek. Zaprvé, autor jako jeden z prvních rozpracoval v teorii myšlenku, že režimy sociálního státu se liší ve svých sociálních a redistributivních dopadech. Zadruhé, zasadil sociální stát do širšího kontextu politické ekonomie a nabídl re-konceptualizaci základních charakteristik sociálního státu založenou na pojmech sociální právo, sociální stratifikace a vztah mezi veřejným a soukromým sektorem (public-private mix). Zatřetí, Esping-Andersen představil koncept sociálního státu, jehož podoby se liší podle toho, jak je zodpovědnost za zajišťování individuálního blaha rozdělena mezi rodinu, stát a trh. Dále také navrhl rozlišovat a hodnotit sociální státy na základě teoretických, kvalitativních kritérií, zatímco jiné typologie té doby obvykle vycházely pouze z kvantifikovatelných makrosociálních ukazatelů, jako je například objem státních výdajů na sociální politiku. Esping-Andersen poukazuje na to, že fungování sociálního státu, vyjádřitelné například mírou redistribuce příjmů, nezáleží tolik na samotné velikosti sociálního státu (výdajích), jako na institucionálním složení, designu sociálního systému (Esping-Andersen 1990, 1999). Ústředním pojmem teorie

je princip dekomodifikace jako sociálního práva a hlavním kritériem rozlišování typů sociálního státu je pak míra, do jaké stát umožňuje dekomodifikaci služeb a péče. Jinými slovy, vycházíme-li z teze, že třídní rozdělení kapitalistických společností je postaveno na pozici jednotlivce na trhu práce, sociální stát je pak podle autora tak efektivní (natolik neutralizuje třídní postavení), nakolik jednotlivce „dekomodifikuje“, tj. nakolik poskytuje jednotlivci životní standard nezávisle na jeho postavení na trhu práce (Esping-Andersen 1990: 21–22). Různá míra dekomodifikace má pak za následek různý typ stratifikace společnosti. A konečně snad nejvýznamnějším přínosem je, že Esping-Andersen představil režimy sociálního státu jako mechanismy stratifikace samy o sobě.

Následující stránky nastiňují základní principy Esping-Andersenovy teorie welfare režimů, představují její kritiky z pozic metodologických i teoretických a mapují další vývoj této teorie v reakci na uvedené kritiky.

Podstata Esping-Andersenovy teorie

Typem sociálního státu, neboli welfare režimem,¹ Esping-Andersen rozumí „*institucionální ustanovení a pravidla, která řídí a ovlivňují rozhodování v oblasti sociální politiky, sociální výdaje, definici (sociálních) problémů a dokonce i strukturu nabídky a poptávky obyvatel po sociálním blahobytu*“ (Esping-Andersen 1990: 80). Existence různých welfare režimů je podle autora výsledkem faktu, že „*sociální programy, reformy, sociální diskurs a rozhodovací procesy se odvíjí v rámci historické institucionalizace, která se v jednotlivých zemích liší*“² (Esping-Andersen 1990: 80). Charakteristiky každého welfare režimu jsou determinovány interakcí tří faktorů: povahy mobilizace tříd (zejména dělnické třídy), struktur třídně-politické akce a historického dědictví způsobu institucionalizace režimu (Esping-Andersen 1990: 29). Na základě uspořádání vztahu mezi státem, trhem a rodinou dělí Esping-Andersen welfare režimy na tři typy. Při tvorbě typologie autor použil celou řadu indikátorů vztahujících se jak k institucionálnímu složení, tak k výsledkům intervence sociálních systémů. Nejdůležitější kategorizující kritérium je založené na míře, do jaké stát snižuje závislost občana na trhu práce, tj. míře, do jaké stát garantuje právo občana neúčastnit se trhu práce, aniž by to vážně ohrozilo jeho živobytí.

Při konstrukci typologie vycházel Esping-Andersen z odpovědí na následující tři základní otázky:

1. Do jaké míry jsou služby a státní podpora dostupné pro občany bez nutnosti testování potřebnosti, placení pojištění nebo předkládání dokumentace o zaměstnání. Jinými slovy, do jaké míry je sociální služba *sociálním právem*, do jaké míry má člověk zajištěn životní standard nezávisle na své pozici na trhu práce.

2. Do jaké míry přispívá systém zdanění a podpory k nerovnostem ve společnosti, k uchování existující sociální stratifikace či k redistribuci zboží a služeb směřující k rovnosti. Tj. jaký systém stratifikace je sociálním systémem nastolován; jak široká či úzká je solidarita ve společnosti; zda mají občané rovná sociální práva nezávisle na svém sociálním statusu.

¹ V české literatuře se hovoří o typu sociálního státu, welfare režimu nebo typu státu blahobytu. Všechny tyto pojmy jsou v textu používány jako synonyma.

² Vlastní překlad.

3. Do jaké míry závisí výše a vyplácení důchodu na státu či na zaměstnavatelích či na tržním systému. Které služby a v jakém poměru jsou v rámci sociálního systému poskytovány státem a trhem. Jinak řečeno, do jaké míry jsou ve společnosti uspokojovány sociální potřeby obyvatel skrze státní sociální politiku nezávisle na aktivitě trhu či rodiny.

První okruh otázek určuje míru **dekomodifikace**, druhý pak typ **stratifikace**. Posledním určujícím kritériem je **vztah mezi státem a trhem** (strukturální nexus), který poskytuje strukturální kontext pro dekomodifikaci a stratifikaci v sociálním státě (Esping-Andersen 1990: 80).

Dimenze dekomodifikace, stratifikace a strukturálního nexu jsou základními pilíři Esping-Andersenovy teorie. Dekomodifikaci měří Esping-Andersen indikátory poměrů náhrady a podmínek vyplácení výsluhové penze, nemocenských dávek a dávek v nezaměstnanosti. Tyto indikátory poté agreguje do kompozitního skóre, na jehož základě identifikuje tři typy sociálního státu. *Skandinávské* země dosahují nejvyššího skóre, *anglosaské* nejnižšího a *kontinentální* státy se pohybují někde mezi těmito dvěma extrémy.

Stratifikaci měří autor pomocí indikátorů korporativismu, etatismu, univerzalizmu, požadavků na testování příjmů, výše soukromých výdajů na zdravotní péči a rovnosti přístupu k sociálním dávkám. Výsledkem jsou opět tři režimy odlišené na základě konzervativních, liberálních a socialistických atributů (Esping-Andersen 1990: 74). Esping-Andersen je jedním z mála autorů, kteří se problematiky vztahu mezi sociální politikou a sociální stratifikací dotkli. Jak již bylo předesláno, sociální stát není podle Esping-Andersena jen mechanismem, který intervenuje do struktury nerovností, popř. ji koriguje, ale „*sám o sobě je už jistým systémem rozvrstvením*“ (cit. dle Večerník 1999: 40). Autor ukazuje, jak se různé režimy sociálního státu utvářely a rozvíjely a jak byly podporovány různými společenskými třídami. *Sociálnědemokratický* systém prosazuje rovnost statusu a zároveň slouží středním vrstvám tím, že jim poskytuje sociální zabezpečení. *Liberální* stát se orientuje na podporu individualismu, omezuje zásahy státní sociální politiky a v podstatě rozděluje obyvatelstvo na většinu opírající se o pojištění a menšinu odkázanou na stát a sociální podporu. *Konzervativní* stát v reakci na individualizaci zapříčiněnou trhem a průmyslem je zaměřen na uchování statusových rozdílů (Večerník 1999: 40).

Třetím pilířem Esping-Andersenovy teorie je poměr mezi soukromě a veřejně poskytovanými službami, vztah mezi státem a trhem. Na základě poměru mezi soukromými a státními příspěvky do penzijního systému rozlišuje Esping-Andersen tři penzijní režimy: *univerzalistický* (dominance státních penzí; právo na dávky je dáno občanstvím, nezávisle na statusu či pozici na trhu), *reziduální* (hlavní roli hraje trh; státní sociální zabezpečení je marginalizováno) a *korporativní* (status je hlavním prvkem struktury penzijního systému; sociální zabezpečení se odvíjí od zaměstnaneckého statusu; obsahuje výhody pro státní zaměstnance) (Esping-Andersen 1990: 86).

Pozice jednotlivých zemí v každé z dimenzí určuje výslednou příslušnost země do jednoho ze tří Esping-Andersenových typů welfare režimu: **sociálnědemokratického**, **liberálního** nebo **konzervativního**. Hlavní charakteristiky každého z nich spolu s typickým představitelem shrnuje tabulka 1.

Tabulka 1: Charakteristiky welfare režimů

	Liberální	Sociálnědemokratický	Konzervativní
Role			
rodiny	okrajová	okrajová	centrální
trhu	centrální	okrajová	okrajová
státu	okrajová	centrální	střední/podpůrná
Charakteristiky sociálního státu			
převládající model solidarity	individuální	univerzální	korporativismus, etatistický
kritérium k obdržení dávek	potřeba	občanství	status
hlavní zdroj solidarity	trh	stát	rodina
stupeň dekomodifikace	nejnižší	nejvyšší	vysoký (pro živitele rodiny)
Typický představitel	USA	Švédsko	Německo

Zdroj: Esping-Andersen 1990, 1999

Welfare režimy lze podle autora identifikovat jak na základě znalosti všech tří charakteristik, tak i na základě znalosti jedné každé z nich. Stačí nám tedy teoreticky pouze jeden z indikátorů, abychom mohli zařadit státní sociální systém do určitého welfare režimu (Esping-Andersen 1990: 88). Poměr mezi soukromým a veřejným, stratifikační efekty a míra dekomodifikace jsou v každém welfare režimu silně korelovány. Teoreticky tedy nezáleží na tom, odkud při identifikaci welfare režimu výzkumník začne.³

Kritiky a reakce

Esping-Andersenova typologie byla řadou autorů přejímána, adaptována (Bambra 2005, 2006; Gauthier 2002; Korpi 1999) a zároveň také nesčetněkrát kritizována (Arts, Gelissen 2002; Bonoli 1997; Ferrera 1996; Kasza 2002; Lewis 1992; Sainsbury 1996). Absence reflexe rozdílů ve způsobu, kterým sociální státy ovlivňují genderové vztahy ve společnosti, si vysloužila kritiku zejména z feministických pozic. Původní Esping-Andersenova typologie z roku 1990 totiž nebyla vytvořena s ohledem na rodinnou politiku a nebere v úvahu přístup státu k matkám (a ženám obecně) jako k zaměstnancům. Některé **genderové kritiky** zpochybňovaly rozdělení na pouhé tři druhy režimů vzhledem ke komplexitě a variabilitě postavení ženy v sociálním státu (Lewis 1997). Jiné poukazyvaly na to, že Esping-Andersenova typologie je postavena na kritériích, která opomíjejí gender jako takový, a volaly po definici zcela nových kritérií, která by zahrnovala i Esping-Andersenovu třídní dimenzi (Lewis 1992; Sainsbury 1996; Hobson 1994). Další, méně radikální, skupina kritik přijala Esping-Andersenovu typologii jako uspo-

³ Nicméně někteří autoři poukázali na to, že Esping-Andersenova analýza závisí do značné míry na autorově úsudku (Shalev dle Powell, Barrientos 2004). Výsledkem je, že analýzy komponent welfare režimů, provedené později jinými badateli, vyústily ve velmi rozdílné obsazené klastry států.

kojující za předpokladu, že se stávající dimenze „zgenderují“ a přidá se několik dalších „genderově senzitivních“ dimenzí (Orloff 1993; O'Connor 1993). Esping-Andersen totiž ve své typologii implikuje, že občané, jichž se týká, jsou muži participující na trhu práce a zcela opomíjí neplacenou práci žen v domácnosti. Logika jeho teorie předpokládá komodifikaci občana, tj. participaci občana na trhu práce. Jinak by tento občan nemohl být „dekomodifikován“. Neplacená práce v domácnosti není definována jako komodifikovaná, a tudíž ji ani nelze dekomodifikovat. Takto stanovená dekomodifikační kritéria však nejsou relevantní pro hodnocení rodinné politiky. Jak poukazují někteří autoři, matky by častokrát více profitovaly, kdyby měly práva, která je komodifikují, spíše než dekomodifikují, resp. která jim umožňují svobodně volit, zda jít či nejit pracovat.⁴ Lewis (1992) a další proto navrhli, aby rozdělení placené a neplacené práce v domácnosti bylo definováno na základě jiných kritérií, totiž na základě kontinua, na jehož jednom konci stojí „male breadwinner model“ (muž jako hlavní živitel rodiny) a na druhém „dual earner model“ (oba partneři pracují). „Dual-earner“ model je pak pokládán za nejvyšší stupeň genderové rovnosti.

Esping-Andersen zareagoval na tyto kritiky ve svých pozdějších pracích (Esping-Andersen 1999, 2002), kde věnoval rodinné politice, roli žen ve společnosti a dopadům změn rodinných struktur na životní šance jednotlivců (zvláště žen) větší prostor. Svoji typologii obohatil o koncept **defamilializace**, který obsahoval to, co autor pokládal za genderově relevantní charakteristiku režimů sociálního státu. Defamilializace je podle Esping-Andersena (1999: 51) indikátorem toho, do jaké míry přebírá stát či trh od rodiny zodpovědnost za domácí práce a péči o rodinné příslušníky, a měří ji čtyřmi indikátory:

1. státními výdaji na služby pro rodiny jako podílem z HDP,
2. hodnotou finančních příspěvků a úlev na daních pro rodiny s dětmi,
3. existencí a mírou dostupnosti služeb péče o děti a
4. existencí a mírou dostupnosti domácí péče o seniory.

S pomocí těchto indikátorů vytvořil Esping-Andersen tři typy státních rodinných politik, veskrze shodných s těmi typy režimů sociálního státu, které publikoval v roce 1990. Sociálnědemokratické státy podle Esping-Andersena vykazují vysoký stupeň defamilializace, zatímco u konzervativního a především liberálního typu státu je tomu naopak.

Koncept defamilializace nebyl jediným Esping-Andersenovým názorovým posunem mezi lety 1990 a 1999. Snad ještě zásadnější z hlediska teorie welfare režimů byl nový, silný důraz na roli sociálních rizik a tzv. welfare mix (koncept rozšiřující úzké vymezení pojmu *public-private mix*, tj. poměru mezi soukromým a veřejným poskytováním služeb). Pojmy sociální riziko a management sociálních rizik se ve studii z roku 1990 vůbec neobjevují, v jeho pozdějších textech však již hrají ústřední roli. V knize *Social Foundations of Postindustrial Economies* (1999) rozšiřuje Esping-Andersen charakteristiku tří typů sociálního státu mimo jiné právě o to, jak nakládají se sociálními riziky, jakou institucionální síť poskytují a jak artikulují své sociální programy. *Liberální režim* je charakterizován úzkou specifikací sociálních rizik a omezením role státu v poskytování sociálního blahobytu ve prospěch trhu. Sociální rizika jsou vnímána jako selhání

⁴ Kilkey (2000) používá výraz „genuine“ choice, tedy „opravdová, svobodná“ volba, ve smyslu toho, že děti těchto matek nebudou vystaveny riziku chudoby, ať už se matky rozhodnou jakkoli.

fungování trhu a sociální programy jsou odůvodnitelné jen za předpokladu, že jsou cíleny na specifická selhání trhu. Dávky a služby zajišťované státem jsou omezeny na eliminaci závažných sociálních rizik a poskytovány ve formě sociální podpory. Liberální režimy jsou založené na premise, že ekonomický vývoj pozitivně působí na trh, a tudíž redukuje pravděpodobnost selhání trhu a nutnost státních zásahů. Institucí zodpovědnou za eliminaci sociálních rizik v *konzervativním režimu* je rodina. Stát a trh jsou navrženy tak, aby intervenovaly, pokud rodina selže. Sociální stratifikace v tomto režimu je založena na pohlaví a povolání (occupational status) a je úzce spojena s ochranou v nezaměstnanosti. V *sociálnědemokratickém režimu* jsou sociální rizika definována velmi široce. Lidská a sociální práva jsou středobodem a je kladen velký důraz na aktivizační politiku a maximalizaci zaměstnanosti. Za poskytování sociálního blahobytu je zodpovědný stát a přístup k sociálním dávkám a službám je univerzální a rovný.

Sociální stát, rodina a trh jsou podle Esping-Andersena hlavními zdroji managementu sociálních rizik. Doslova říká, že způsob, jakým jsou rozložena sociální rizika, v podstatě ve výsledku determinuje typ welfare režimu (Esping-Andersen 1999: 33). Nicméně přestože welfare mix se stal ústředním motivem teorie po konceptuální stránce, empirické rozdělení welfare režimů zůstalo založené především na dimenzi sociálního práva vyjádřeného mírou dekomodifikace a později defamilializace. Oba tyto indikátory jsou jednodimenzionální a ani jeden z nich dostatečně neodráží nově definovanou ústřední pozici konceptu *welfare mix*⁵ (Powell, Barrientos 2004: 86).

Kromě zanedbání genderu, přicházela silná kritika od skupiny autorů, kteří poukazovali na to, že **počet tří typů sociálního státu není dostatečný**, neodpovídá variabilitě sociálních systémů pozorovaných ve vyspělých kapitalistických státech. Tito autoři doplnili Esping-Andersenovu typologii o čtvrtý model nebo navrhli reklasifikaci některých států do dalšího typu, odlišného od existujících tří. Zatímco Esping-Andersen pokládá welfare režimy fungující v zemích jižní Evropy za pouhou variantu liberálního sociálního státu, Bonoli (1997) a Ferrera (1996) oponují a propagují existenci čtvrtého, samostatného „latinského“ či „jihoevropského“ typu. Středomořské státy se od liberálních odlišují podle nich tím, že zaostávají ve všech charakteristikách sociálního státu. Na rozdíl od liberálního typu welfare režimu se spoléhají daleko více na tradiční instituce, jako je rodina a církev, než na trh. Systém sociální ochrany je zde vysoce fragmentarizovaný, některé sociální dávky jsou navzdory absenci instituce životního minima štedré (výsluhové penze, zdravotní služby dostupné pro každého na základě občanství) a v přístupu k sociálním dávkám hraje velkou roli klientelismus. Rodinné povinnosti a zaměstnání jsou v jihoevropských státech spíše v opozici, než že by se stát snažil o jejich soulad.

Podobně Jones (1993), Kwon (1997), Castles a Mitchell (1991) vyzdvihují odlišnosti Japonska, resp. Austrálie a Nového Zélandu jako specifických welfare režimů, nikoli jen odnoží liberálního sociálního státu. Tito autoři tvrdí, že např. sociální systém Austrálie na rozdíl od klasických představitelů liberálního welfare režimu obsahuje vysoce sociální prvky. Centralizované vyjednávání o mzdách se podobá švédskému systému. Dávky jsou sice testované, ale podmínky jsou nastaveny tak, že na ně má nárok velká část populace. Stát garantuje příjem skrze regulaci trhu. Dávky jsou cílené, ne však tak nízké a nedo-

⁵ Termín welfare mix v podstatě znamená specifickou kombinaci institucí sociálního státu a sociálních programů zajišťujících sociální blahobyt v zemi.

stupně jako například (tehdy) v USA. Castles a Mitchell (1991) reklasifikovali na základě údajů o státních výdajích na sociální zabezpečení a univerzálnosti dávek stejný vzorek 18 zemí OECD, jaký použil i Esping-Andersen, a přišli se čtvrtým, „radikálním“ typem sociálního státu tvořeným Austrálií, Novým Zélandem a Velkou Británií. V této skupině zemí je podle autorů snižování chudoby a nerovnosti v příjmech dosahováno pomocí redistributivních nástrojů spíše než vysokými státními výdaji.

Knijn (1991, podle Meulders, O'Dorchai 2008) oponuje původní Esping-Andersenově klasifikaci Nizozemska jako představitele sociálnědemokratického typu a sama ho řadí do klastru konzervativního. Poukazuje na to, že stejně jako v Německu, také v Nizozemí neexistuje rovný přístup na pracovní trh a nabídka služeb poskytovaných státem a trhem je velmi nízká. Ve své práci z roku 1999 už Esping-Andersen klasifikuje Nizozemí do konzervativního klastru.

Tyto kritiky se dnes dají rozšířit i na **opomíjení jiných modelů než jen těch, které existují ve vyspělých „západních“ státech**. Esping-Andersen do své typologie nezahrnul ani jednu ze zemí bývalého východního bloku, které nyní také patří mezi vyspělé evropské demokracie a přesto je nelze s úspěšností do této typologie zařadit. Ve svých novějších publikacích (např. *Welfare States in Transition* z roku 1996) autor vyslovuje domněnku, že se tyto státy zařadí do jím vymezených tří typů welfare režimů, zatím tomu ale mnoho nenасvědčuje.

V knize *Social Foundations of Postindustrial Economies* z roku 1999 zareagoval Esping-Andersen zohledněním genderové kritiky ústícím do nového konceptu defamilializace a zároveň reflexí výše zmíněných připomínek ohledně specifčnosti sociálních systémů určitých zemí. Uznal, že středomořský model sociálního státu se odlišuje centrální rolí rodiny a vysokou mírou familialismu. Nicméně zůstal skeptický k tomu, zda tato odlišnost zakládá dostatečný důvod pro vytvoření čtvrtého, samostatného, jihoevropského typu welfare režimu. Koneckonců, i režimy některých konzervativních států (jmenovitě Belgie, Německa a Nizozemí) jsou v určitém směru velmi familialistické. V zásadě si tedy Esping-Andersen stojí za svou původní trojitou typologií, zároveň však uznává, že poskytování služeb péče se v rámci jednotlivých režimů liší (Edwards 2003: 7).

Další, asi nejostřejší, kritika zazněla od autorů, kteří **zpochybňují samotný pokus o identifikaci welfare režimů**. Nejhlásitějším oponentem je v tomto směru G. J. Kasza (2002). Argumentuje tím, že vzhledem k tomu, že (a) povaha sociálních politik je kumulativní, (b) každou z oblastí sociální politiky ovlivňují jiné historické zkušenosti, (c) v sociální politice hraje roli několik (ne jen jeden) aktérů, (d) proces vytváření sociálních politik v sobě obsahuje mnoho variací a (e) sociální politiky jsou často inspirovány zahraničními modely, většina zemí praktikuje roztříštěný balík sociálních politik, který nelze jednoznačně klasifikovat. Každá státní sociální politika obsahuje mnoho jednotlivých sociálních programů: bytovou politiku, zdravotní politiku, penzijní systém, politiku zaměstnanosti apod. Tím, že je sociální systém výsledkem práce několika vlád a politických systémů, které odráží různé historické okolnosti a inspirace, jen těžko bude tento systém reprezentovat nějakou určitou, konkrétní ideologii (Kasza 2002: 273). Navíc, každý sociální systém je výsledkem mnoha historických vlivů. Pravděpodobnost, že vytvoří nějaký koherentní „welfare režim“, je proto malá a snižuje se s tím, jak sociální politiky dále stárnou a jsou doplňovány o další opatření (Kasza 2002: 277). Navíc, jednotlivé části sociálního systému se liší; jsou ovlivňovány různými aktéry. Dopady jejich fungování a jejich

charakteristiky nejsou tedy jednotné. A konečně, nemožnost klasifikovat sociální systém pod nějakou konkrétní nálepkou je důsledkem odlišných formálních procedur působících v jednotlivých oblastech sociální politiky a difuze inspirací a myšlenek mezi jednotlivými národními státy (Kasza 2002: 280).

V oblasti teorie bývá Esping-Andersenova typologie kritizována také za **přílišnou orientaci na švédský a obecně skandinávský model sociálního státu**, jehož standardy byly brány jako měřítko úspěšnosti všech ostatních sociálních modelů (Abrahamson, Wehner 2006: 154). Postavení sociálnědemokratického typu jako nejideálnějšího, protože umožňuje největší dekomodifikaci, je přitom přinejmenším diskutabilní. Sociálnědemokratický model sociálního státu totiž v podstatě funguje jen za předpokladu, že téměř každý občan participuje aktivně na trhu práce. V marxistickém slova smyslu tedy komodifikuje daleko více než ostatní dva modely. Když Esping-Andersen říká, že v tomto modelu sociálního státu znamená *právo* na práci i právo na sociální ochranu (Esping-Andersen 1990: 28), slovo právo by se spíše chtělo nahradit slovem *povinnost*. S tím souvisí i otázka, kterou se autor nezabývá, totiž zda je v sociálnědemokratickém modelu s jeho vysokou solidaritou a univerzalizmem standardů životní úrovně střední třídy kontinuální mobilizace většiny udržitelná.

Sympatie se sociálnědemokratickým modelem jsou patrné i v metodologické části studie, kde autor seřazuje a hodnotí země na základě kompozitního skóre složeného z vážených hodnot dekomodifikačního potenciálu výsluhových penzí, dávek v nezaměstnanosti a nemocenských dávek. Švédsko figuruje poněkud překvapivě na špičce žebříčku, přestože v žebříčku samotných dávek v nezaměstnanosti figuruje až na jedenáctém místě z osmnácti. Přestože je tato část studie jinak velmi propracovaná a inspirativní, je zřejmé, že váhy jsou nastaveny velmi subjektivně, a tedy i celkové pořadí zemí je nezbytně ovlivněno osobou výzkumníka. Proto také autoři, kteří použili shodný vzorek zemí i shodnou metodu (shlukovou analýzu), většinou došli k poněkud odlišným závěrům. Potvrdili sice existenci několika modelů sociálního státu, ale prokázali vyšší počet klastrů (Bambra 2005). Zejména skupiny států klasifikované Esping-Andersenem jako liberální a konzervativní se ukázaly jako nesourodé.

Někteří autoři dále poukázali na to, že Esping-Andersenova teorie je příliš statická, resp. že dostatečně nevysvětluje změny probíhající v jednotlivých welfare režimech (Bannink, Hoogenboom 2007; Hudson, Kühner 2009), a také na to, že autor nerozlišuje v teoretické části zabývající se stratifikací mezi nerovností statusovou a nerovností příjmovou (Bannink, Hoogenboom 2007). Pokud by tak učinil, mohl by dojít k závěru, že liberální a sociálnědemokratický model sociálního státu si jsou v otázce stratifikace podobné. Na rozdíl od konzervativního modelu, kde je společnost stratifikována na základě ekonomického statusu, v liberálním i sociálnědemokratickém režimu mají na dávky nárok všichni občané. Rozdíl mezi těmito dvěma modely je pouze v tom, že podmínky pro vyplácení dávek jsou v liberálním režimu přísnější než v sociálnědemokratickém. Zatímco konzervativní režim tedy stratifikuje a priori, ostatní dva modely stratifikují a posteriori a nepřihlíží v nároku na sociální ochranu k sociálnímu statusu.

V obecnější rovině byla Esping-Andersenova teorie pranýřována za to, že jako každá typologie založená na ideálnětypických představitelích neodpovídá realitě a **má jen malou teoretickou a empirickou hodnotu**. Nicméně jak Arts a Gelissen (2001, 2002) ukázali ve svých statích, ideální typy vytvořené Esping-Andersenem nejsou cílem samy

o sobě. Byly vytvořeny proto, aby reprezentovaly realitu, již nebylo možno ještě popsat pomocí zákonů, vzhledem k tomu, že makrosociální komparace sociálního státu byla v době vzniku typologie teprve ve stádiu zrodu. Komparativní výzkum postrádal teorii, o kterou by se opřel, a Esping-Andersen takovou teorii vytvořil.

* * *

Přese všechnu kritiku zůstává Esping-Andersenova teorie welfare režimů výchozím bodem mnoha výzkumů sociálního státu. Dnes jsou nejčastěji rozlišovány následující čtyři typy sociálního státu: liberální, konzervativní, sociálnědemokratický a jihoevropský. Nově někteří autoři hovoří také o postsocialistickém typu sociálního státu (např. Matějková, Palonciová 2004).

V **liberálním** typu sociálního státu jsou potřeby jeho obyvatel uspokojovány především prostřednictvím rodiny a trhu. Státní intervence do sociální oblasti jsou minimální a přicházejí na řadu až v momentě, kdy rodina a trh selhávají. Úroveň sociálních dávek je zaměřena pouze na základní existenční pokrytí potřeb, rodina je podporována převážně daňovými úlevami. Sociální dávky jsou poskytovány převážně na základě testování majetkových poměrů a jsou zaměřeny na klienty s nízkými příjmy. Sociální systém nechává prostor trhu, zejména v oblasti služeb péče o děti. Výsledkem takového postupu je minimalizace dekomodifikačního efektu a relativní rovnost v nízké státní podpoře v opozici k tržně diferenciovanému blahobytu prosperující většiny. Nejtypičtějšími představiteli tohoto modelu jsou USA, Kanada a Austrálie, v Evropě pak Velká Británie⁶ (Večeřa 1996: 65).

V **korporativistickém (konzervativním, bismarckovském)** typu sociálního státu je stát připraven nahradit trh coby zdroj sociálního zabezpečení. Je kladen důraz na zachování statusových rozdílů a redistributivní působení je proto zanedbatelné. Systém se zaměřuje především na ochranu osob, které nejsou zaměstnány z důvodu zdravotního postižení, ztráty pracovního místa, odchodu do důchodu apod. Sociální dávky jsou závislé na době pojištění a výši odváděného pojištění. V tomto systému je podporována tradiční dělba rolí muže a ženy, kdy je žena ekonomicky závislá na muži, živiteli rodiny. Ženy mají pečovat o děti a domácnost, pracovat na zkrácený úvazek. Malá státní podpora možnosti skloubit zaměstnání a rodinu má vliv na rodinné plány mladých lidí. Tento typ zastupují státy, jako jsou Rakousko, Německo, Francie a Nizozemí. Francie se však svými pronatalitními opatřeními od klasických konzervativních zemí liší.

Sociálnědemokratický typ vychází ze zásad univerzalizmu a dekomodifikace sociálních práv, která rozšiřuje i na střední třídy. Je zde usilováno o rovnost minimálních potřeb. Jeden univerzální systém zahrnuje všechny vrstvy a třídy, ale dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků. Sociální zajištění je financováno především z daní. Na tomto typu sociálního státu jsou všichni závislí a všichni se podle předpokladu budou cítit zavázáni na něj přispívat. Emancipační politika státu se vztahuje i na trh a tradiční rodinu. Tento režim je založený na vysokém zdanění populace, aktivní politice zaměstnanosti, vysoké participaci žen na trhu práce a štedré sociální politice. Zatímco v liberálním režimu se o skloubení pracovní a rodinné sféry stará trh, zde je to stát. Nejjednoznačnějšími státy spadajícími do tohoto typu jsou Švédsko a Norsko.

⁶ Nutno podotknout, že v sociální politice Velké Británie se v posledních letech mnoho změnilo, především co se týče opatření zaměřených na rodinu.

Konečně typ **prorodinně orientovaný (latinský)** se vyskytuje v Itálii či Španělsku. Svým nevměšováním je podobný režimu liberálnímu, na rozdíl od něho se však spoléhá na pomoc rodiny v ochraně svých členů proti ekonomickým a sociálním rizikům. Tím je také možné do jisté míry vysvětlit pozdější odchod mladých lidí z domácnosti rodičů. Ekonomická aktivita žen v těchto zemích je velice nízká, konflikt rodiny a zaměstnání je zde výrazný a napomáhá u mladých žen k odkladu či odmítnutí založení vlastní rodiny.

Závěr

Snaha vytvářet typologie sociálních států se musí vyrovnávat s mnoha úskalími. Jestliže typologie přihlíží k velkému množství faktorů, které modelují vývoj a podobu sociálních států, pak se stávají příliš rozvětvenými a specifická jednotlivých typů se v nich rozplývá. Dokonalá typologie v tomto smyslu by musela nakonec obsahovat tolik typů, kolik je zemí. Jestliže se naopak typologie snaží představit co nejčistší typy, může tak učinit jen za cenu velkých zjednodušení a značné schematičnosti. Tento druhý postup, jemuž je typologie Esping-Andersena bližší, má význam, pokud se autor snaží vystihnout některý z trendů, který je pro zkoumaný jev a jeho budoucí vývoj podstatný. Esping-Andersen se ve své teorii nevyhнул některým metodologickým problémům spojeným s konstrukcí typů. Data, která jsou podkladem jeho typologie, někdy až příliš hladce zapadají do teorie existence právě tří typů sociálního státu. Patrná je také určitá hypertrofizace diskontinuity, statičnost analýzy a podcenění diferenciací uvnitř typu. V teorii se autor ani nesnaží zakrýt upřednostňování sociálnědemokratického typu sociálního státu jako nejvhodnějšího uspořádání vztahů mezi státem, trhem a rodinou a často nepřihlíží k alternativním vysvětlením nabízeným daty. V té části teorie, kde autor tvrdí, že každý ze tří welfare režimů je spjatý s určitým „režimem trhu práce“, dokládá tuto svou tezi na třech vybraných reprezentantech: USA, Německu a Švédsku. Opět by se zde dalo diskutovat o výběru reprezentativních zemí, použité metodologii a hypotéze samotné. Přes všechny nedostatky představuje však Esping-Andersenova teorie welfare režimů neoddiskutovatelně inspirativní a ve své době novátorský přístup v oblasti teorie a výzkumu sociálního státu. I v dnešní době zůstává stále cenným východiskem pro další komparativní výzkumy vývoje, fungování a dopadů sociálních systémů a mnoha badatelům poskytuje příhodný rámec pro analýzu dynamiky režimů sociálních států.

LITERATURA

- Abrahamson, P., Wehner, C. 2006. „Family and/or Work in Europe?“ *Journal of Comparative Family Studies* 37 (2): 153–171.
- Arts, W., Gelissen, J. 2001. „Welfare State, Solidarity and Justice Principles: Does the Type Really Matter?“ *Acta Sociologica* 44 (4): 283–300.
- Arts, W., Gellissen, J. 2002. „Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-the-art Report.“ *Journal of European Social Policy* 12 (2): 137–158.
- Bambra, C. 2005. „Cash Versus Services: ‘Worlds of Welfare’ and the Decommodification of Cash Benefits and Welfare Services.“ *Journal of Social Policy* 34 (2): 195–213.
- Bambra, C. 2006. „Decommodification and the Worlds of Welfare Revisited.“ *Journal of European Social Policy* 16 (1): 73–80.

- Bannink, D., Hoogenboom, M. 2007. „Hidden Change: Disaggregation of Welfare State Regimes for Greater Insight into Welfare State Change.“ *Journal of European Social Policy* 17 (1): 19–32.
- Bonoli, G. 1997. „Classifying Welfare States: a Two-Dimensional Approach.“ *Journal of Social Policy* 26 (3): 351–372.
- Castles, F. G., Mitchell, D. 1991. *Three Worlds of Welfare Capitalism or Four?* Canberra: Graduate Program in Public Policy.
- Edwards, E. 2003. „Revisiting Esping-Andersen's 'Three Worlds' Using Cluster Analysis.“ Paper prepared for delivery at the annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, PA, August 27–31, 2003.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. 1996. „Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy.“ Pp. 66–87 in G. Esping-Andersen (ed.). *Welfare States in Transition*. London: Sage Publications.
- Esping-Andersen, G. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. 2002. *Why We Need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press.
- Ferrera, M. 1996. „The 'Southern' Model of Welfare in Social Europe.“ *Journal of European Social Policy* 6 (1): 17–37.
- Gauthier, A. H. 2002. „Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence?“ *Population* 57 (3): 447–474.
- Hobson, B. 1994. „Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender.“ Pp. 170–187 in D. Sainsbury (ed.). *Gendering Welfare States*. London: Sage Publications.
- Hudson, J., Kühner, S. 2009. „Towards Productive Welfare? A Comparative Analysis of 23 OECD Countries.“ *Journal of European Social Policy* 19 (1): 34–46.
- Jones, C. 1993. „The Pacific Challenge.“ Pp. 184–195 in C. Jones (ed.). *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London: Routledge.
- Kasza, G. J. 2002. „The Illusion of Welfare 'Regimes'.“ *Journal of Social Policy* 31 (2): 271–287.
- Kilkey, M. 2000. *Lone Mothers Between Paid Work and Care: The Policy Regime in Twenty Countries*. Aldershot: Ashgate.
- Korpi, W. 1999. „Gender, Class and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States.“ Paper presented at the Conference of RC 19 of the International Sociological Conference in Prague 1999.
- Kwon, H.-J. 1997. „Beyond European Welfare Regimes: Comparative Perspectives on East Asian Welfare Systems.“ *Journal of Social Policy* 26 (4): 467–484.
- Lewis, J. 1992. „Gender and the Development of Welfare Regimes.“ *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159–173.
- Lewis, J. 1997. „Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts.“ *Social Politics* 4 (2): 160–177.
- Matějková, B. Palonciová, J. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV.
- Meulders, D., O'Dorchaí, S. 2008. „The Position of Mothers in a Comparative Welfare State Perspective.“ Pp. 3–24 in D. del Boca, C. Wetzels. *Social Policies, Labour Markets and Motherhood: A Comparative Analysis of European Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Connor, J. 1993. „Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare States: Theoretical and Methodological Issues.“ *British Journal of Sociology* 44 (3): 501–518.
- Orloff, A. 1993. „Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations in Welfare States.“ *American Sociological Review* 58 (3): 303–328.
- Powell, M., Barrientos, A. 2004. „Welfare Regimes and the Welfare Mix.“ *European Journal for Political Research* 43 (1): 83–105.
- Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Večerník, J. 1999. „Střední vrstvy v české transformaci.“ *Sociologický časopis* 35 (1): 33–51.
- Večeřa, M. 1996. *Sociální stát: východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

SUMMARY

The article aims to set out the classic typology of the three worlds of welfare state by Danish sociologist Gøsta Esping-Andersen the merits of which are presented in the opening part. The author describes three dimensions of welfare state as figuring in Esping-Andersen's theory as well as their indicators and clarifies the means by which states are classified into three types constructed on their basis, that is liberal, social democratic and corporatist-statist. The article also depicts various critical reactions to the typology from theoretical and methodological standpoints and shows the way they were taken into account during further development of the conception.